

УДК 94:614.84(477)«1921/1939»:930.23

ПОЖЕЖНА ОХОРОНА УРСР МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 90-Х РР. ХХ СТ.**FIRE PROTECTION IN THE UKRAINIAN SSR OF THE INTERWAR PERIOD IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE '90S OF THE TWENTIETH CENTURY****Томіленко А. Г.,**

кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії інновацій у сфері цивільної безпеки, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля (Черкаси, Україна), e-mail: tomilenko@yahoo.com

Tomilenko A. H.,

candidate of historical sciences, associate professor, leading researcher research laboratory in the field of civil security innovation of Cherkassy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of National University of Civil Defense of Ukraine (Cherkassy, Ukraine), e-mail: tomilenko@yahoo.com

Досліджено пріоритети сучасної української історіографії з проблем розвитку пожежної охорони УРСР міжвоєнної доби. Охарактеризовано ключові публікації 90-х рр. ХХ ст. за проблематикою, якій присвячується наукова розвідка. Висвітлені особливості історичних досліджень функціонування комунальних професійних пожежних підрозділів, об'єктових пожежних частин, добровільних протипожежних формувань як у цілому в республіці, так і в певних регіонах. Проведений аналіз напрямків сучасних наукових досліджень із розвитку системи протипожежного захисту в історичному вимірі. Проаналізовано історичні студії з організації Державного пожежного нагляду, сільської пожежної охорони, системи заохочення вогнеборців, підготовки кадрів у галузі пожежної безпеки.

Ключові слова: пожежна команда, пожежна охорона, протипожежна діяльність, пожежник, історіографія.

The priorities of contemporary Ukrainian historiography on the issues of development of fire protection in the Ukrainian SSR during the interwar period are investigated. The key publications of the 90s of the twentieth century devoted to this problem are described. The features of historical researches of the functioning of communal professional fire departments, facility fire units, voluntary fire brigades both in the republic as a whole and in its certain regions are highlighted. The analysis of the directions of modern scientific research on the development of the fire protection system in the historical dimension has been carried out. The historical phases of the organization of the State fire control, rural fire protection, incentive system supporting firefighters and personnel training in the field of fire safety have been analyzed.

Keywords: fire team, fire protection service, fire-fighting activity, firefighter, historiography.

Формування ефективного цивільного захисту населення залежить не лише від фінансового, технічного, кадрового, правового забезпечення, але й від якісної системи управління, яка має опиратися на набутий досвід. Вивчення як позитивних здобутків, так і допущених помилок на усіх етапах розвитку, робить систему стійкою до негативних впливів, постійно готовою до нестандартних ситуацій. Саме тому дослідження особливостей діяльності пожежної охорони на різних етапах функціонування залишається актуальним та викликає підвищений інтерес науковців України.

Метою наукової розвідки є: аналіз основних тенденцій у вітчизняній історіографії 90-х рр. ХХ ст. при дослідженні специфіки формування

протипожежного захисту УРСР–УРСР у міжвоєнну добу.

Виходячи із мети наукової публікації слід виокремити безпосередні завданнями, які полягають у: з'ясуванні ґрунтовності наукових досліджень із розвитку пожежної охорони УРСР міжвоєнної доби у працях українських авторів, характеристиці ключових публікацій за проблематикою, якій присвячується наукова розвідка, обґрунтуванні періодизації основних етапів окресленої тематики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше започатковано комплексний аналіз формування протипожежного захисту УРСР–УРСР міжвоєнного періоду в контексті підходів новітньої української історіографії; запропонована періодизація у дослідженні вітчизняною історичною наукою процесів становлення та розвитку пожежної охорони 20–30-х рр. ХХ ст.

Праці українських дослідників з історії протипожежного захисту уперше стали об'єктом вивчень наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Зокрема, частково, науковий доробок вітчизняної історіографії розглядався у дисертаційних роботах А. Томіленка [14], С. Сташенка [11], С. Тараненка [13], О. Козинця [3]. Проте, хронологічні рамки вказаних досліджень стосувалися пореформеного періоду, а, отже, діяльність підрозділів пожежної охорони 20–30-х рр. ХХ ст. не була безпосередньо предметом дослідження.

Аналізуючи новітню українську історіографію розвитку пожежної охорони міжвоєнного періоду, слід виділити основні етапи в роботі українських дослідників. Запропонована періодизація базується на хронологічно-проблемному принципі. На наш погляд, перший етап (1991–1999 рр.) – установчий, який відзначається як виокремлення пожежної охорони республіки в окремий структурний підрозділ МВС України, що сприяло появі інформаційно-рекламних видань з елементами історичних довідок та публікації історичних нарисів пожежних гарнізонів окремих регіонів, які базувалися на мемуарах ветеранів пожежної охорони і певних архівних джерелах, так і створенням вищих навчальних закладів Управління Державної пожежної охорони – Харківського і Черкаського інститутів пожежної безпеки, які організують науково-практичні конференції де вперше піднімаються питання ґрунтового дослідження всіх етапів розвитку пожежної охорони та публікують перші наукові розвідки за тематикою у фахових виданнях. Другий – академічний (2000 рр.), який характеризується включенням напрямку історії пожежно-рятувальної служби до науково-дослідних робіт відомчих навчальних закладів МНС України, захищенням перших дисертацій з історії пожежної справи, розробкою предметного поля та методології досліджень, втіленням результатів наукових робіт у навчально-виховний процес.

Можна виокремити чотири групи дослідників історії пожежної справи: науковці, журналісти,

ветерани пожежної охорони і працівники органів та підрозділів цивільного захисту.

Увесь сучасний масив вітчизняної літератури з історичного виміру пожежної справи можна схематично поділити на вісім категорій. Першу групу складають інформаційно–рекламні видання та буклети обласних гарнізонів пожежної охорони, які у більшості випадків мали історичні екскурси у минуле пожежної справи конкретної області. Друга група представлена мемуарами ветеранів протипожежного захисту. Суб’єктивізм сприйняття подій у вирії яких опинялися пожежники – автори мемуарів, поряд із певним критичним ставленням до подібної літератури, надають можливість досліднику вивчити також і емоційну сторону сприйняття учасниками пожежної історії діяльності владних структур із забезпечення протипожежного захисту, оцінку населенням зусиль підрозділів пожежної охорони, проникнути в історію повсякденності. Слід також наголосити, що мемуари виступали як цілісною опублікованою працею, так і могли бути складовою частиною історичних нарисів обласних гарнізонів пожежної охорони.

Третя категорія представлена науково–популярними виданнями, основною метою яких були профілактичні заходи із попередження пожеж серед населення та популяризації професії вогнеборця. Як правило подібні книги містили розділи з історії пожежної справи та приклади резонансних пожеж. До четвертої категорії належали історичні нариси, у більшості випадків, монографії у вигляді регіональних студій з історії пожежної справи областей. Цінність цієї категорії робіт полягає у використанні при публікації не лише спогадів ветеранів, але й архівних джерел.

П’ята категорія об’єднує наукові статті та матеріали науково–практичних конференцій, у яких досліджувалися етапи становлення Державної пожежної охорони в УРСР, внесок добровільних пожежних організацій, діяльність відомчої пожежної охорони, еволюція пожежно–технічного спорядження, розвиток відомчої пожежно–технічної освіти тощо. Шосту групу складають дисертаційні роботи з історії пожежно–рятувальної служби України. Сьома група формується з навчальних посібників та підручників. Наприклад, навіть у навчальних посібниках з профільних дисциплін пожежна техніка, пожежна тактика та інших перші розділи присвячувалися історичним витокам навчальної дисципліни.

До восьмої категорії належать як інтернет–ресурси територіальних органів ДСНС України, так і окремі сайти інтернет–видань на протипожежну тематику та особисті сторінки дослідників пожежної охорони у соціальних мережах.

У 90–х рр. ХХ ст. започатковуються масштабні дослідження вітчизняної історіографії з історії пожежної охорони. У той період ще не було захищених дисертаційних робіт, перша дисертація з історії пожежної справи постане лише у 2000 р. [15]. Предметне поле наукових статей та матеріалів конференцій здебільшого стосувалося розвитку

пожежної справи у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Поряд із цим у стадії розробки знаходилися й сайти інтернет–видань, тому вважаємо за доцільне охарактеризувати найбільш поширені у перший період вітчизняної історіографії історії протипожежного захисту (1991–1999 рр.) категорії праць українських дослідників – мемуари, науково–популярні видання, історичні нариси та навчальні посібники.

Перші монографії та історичні нариси носили регіональний характер. Зокрема, подібним ґрунтовним дослідженням з історії пожежної охорони Луганщини стала праця Г. Смірнова [10]. Автор зупинився на аналізі витоків пожежної справи в регіоні, створенні та діяльності як професійних, так і добровільних пожежних підрозділів. Уперше започаткував дослідження пожежної охорони підприємств вугільної промисловості. Першим у вітчизняній історіографії розглянув особливості форменого одягу та знаків відмінності українських пожежників.

У праці дослідників Б. Островського та Л. Марченка була висвітлена діяльність добровільних пожежних організацій Київщини від зародження Київського добровільного пожежного товариства до сучасного стану добровільних пожежних формувань на середину 90–х рр. ХХ ст. [5]. У тому числі автори проаналізували проблеми відродження добровільницького руху у 20–30–ті рр. ХХ ст.

Особливостям функціонування системи протипожежного захисту на території Запорізької області був присвячений історичний нарис В. Нехаєва та М. Серцова [4]. Книга була опублікована до 125–річчя пожежної охорони Олександрівська–Запоріжжя і базувалася як на спогадах ветеранів пожежної охорони, так і матеріалах Державного архіву Запорізької області. Автори здійснили історичний екскурс в організацію боротьби з пожежами та проаналізували діяльність як комунальних пожежних підрозділів, так і пожежних частин відомчої пожежної охорони Запоріжжя.

Цікаве, змістовне дослідження з історії пожежної охорони Кіровоградщини здійснив авторський колектив у складі О. Полтанова, В. Доманського, В. Очкали та Л. Костиленко [7]. Автори проаналізували витоки пожежної справи на Єлисаветградщині, організацію Державної пожежної охорони у краї, розвиток пожежної безпеки у міжвоєнний період, стан пожежної справи у роки Другої світової війни тощо. У якості додатків була опублікована статистика пожеж, підсумовано етапи створення пожежних частин в області.

У 1998 р. вийшла друком книга спогадів ветерана Харківської пожежної охорони О. Сумцова [12]. Робота присвячена діяльності харківських пожежників у 1930–1970–ті рр. ХХ ст. Олександр Сумцов був безпосереднім учасником організації Державного пожежного нагляду на Харківщині. Тому його свідчення надають можливість проаналізувати специфіку роботи пожежників–профілактиків, прослідкувати життєвий шлях

офіцера пожежної охорони, який багато в чому був типовим для міжвоєнного періоду, простежити сприйняття тоталітарної системи очима молодого співробітника Управління пожежної охорони НКВС.

У праці С. Поповича розглянуто становлення та розвиток професійних та добровільних пожежних формувань на Львівщині другої половини XIX – 30-х рр. XX ст. [8]. Автор на основі тогочасної періодики та архівних джерел Львова проаналізував ставлення громадськості краю до протипожежної служби, участь поспільства у створенні добровільних пожежних формувань. Дослідник опублікував місцеві постанови протипожежного характеру.

Робота авторського колективу у складі О. Пікуля, Є. Чернецького та О. Ярмоли простежила історію розвитку пожежної охорони одного із регіонів Київщини – Білої Церкви [6]. Дослідження цікаве ще й тим, що на відміну від попередніх видань, які стосувалися обласних центрів України, розглянуло непростий розвиток пожежної справи на рівні повіту – району.

Навчальний підручник А. Рожкова у якому були викладені теоретичні основи пожежної безпеки, способи припинення горіння, організаційні та інженерно-технічні заходи щодо запобігання пожегам мистів і розділ стосовно основних етапів розвитку пожежної справи [9]. Звісно, його призначення полягало в тому, щоб увести читача у предметне поле ключових понять пожежної безпеки, тому проблеми протипожежного захисту міжвоєнного періоду автором не розглядалися.

Робота П. Ключа стосувалася історії найстарішого пожежно-технічного навчального закладу України, на момент написання, Харківського інституту пожежної безпеки [1]. Автор розкрив етапи становлення навчального закладу, особливості підготовки керівних кадрів для підрозділів пожежної охорони. Діяльності добровільних пожежних формувань Миколаївщині було присвячене краєзнавче дослідження В. Ковальова [2]. Дослідник розглянув становлення пожежного добровольчества у краї, підсумував діяльність місцевого добровільного пожежного товариства упродовж усіх етапів розвитку.

Варто відзначити, що частина дослідників у своїх роботах продовжували продукувати радянський постулат про доленосність Декрету РНК від 17 квітня 1918 р. «Про організацію державних заходів боротьби з вогнем» для формування Державної пожежної охорони УСРР [7, с. 24; 10, с. 101]. При чому не враховувалися ті факти, що на момент опублікування документу радянської влади в Україні не було, Державна пожежна охорона в УСРР фактично постала у березні 1920 р., а розпочала реальну діяльність з початком роботи Всеукраїнського центрального пожежного відділу у січні 1921 р., який підпорядкував територіальні ланки пожежної охорони. Та й на момент роботи ЦПВ УСРР відомства, якому підпорядковувався центр управління вогнеборцями згідно Декрету РНК від 17 квітня 1918 р., не існувало.

Отже, значного розмаху дослідження проблем протипожежного захисту в історичному вимірі отримали в незалежній Україні з середини 90-х рр. XX ст. Основний масив праць мав регіональний характер. Попри широкого кола робіт українських дослідників щодо розвитку пожежної справи, питання функціонування пожежної охорони УСРР–УРСР у міжвоєнну добу не стало предметом спеціального вивчення.

Список використаних джерел

1. Ключ, ПП., 1998. 'Кузница огнеборцев: очерк истории Харьковского института пожарной безопасности', Х.: *Фолио*, 271 с.
2. Ковальов, ВМ., 1999. 'Добровільне пожежне товариство Миколаївщини: Історичний нарис', Миколаїв: *Приват-Поліграфія*, 194 с.
3. Козинець, ОВ., 2010. 'Діяльність добровільних пожежних формувань у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.': автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; *Чорномор. держ. ун-т ім. П. Могили*, Миколаїв, 20 с.
4. Нехаев, ВС., Серцов, МА., 1997. 'Огнеборцы Запорожья: Очерки истории и деятельности пожарной охраны Запорожской области', Запорожье: *ВПК «Запоріжжя»*, 314 с.
5. Островский, Б., Марченко, Л., 1996. 'Огнеборцы', К.: *ТОВ «Росток»*, 162 с.
6. Пікуль, О., Чернецький, Є., Ярмола, О., 1999. 'Історія пожежної справи Білої Церкви', Біла Церква: *Товариство охорони старожитностей Київщини*, 192 с.
7. Полтанов, ОІ. та ін., 1998. 'Історія пожежної охорони Кіровоградщини: (1841–1997)', Дн.: *«Дніпропетровська книжкова друкарня»*, 255 с.
8. Попович, С., 1999. 'Пожежна охорона Львівщини: (1772–1939)', Львів: *Світ*, 256 с.
9. Рожков, АП., 1999. 'Пожежна безпека: навч. посіб. для вузів', К.: *Пожінформтехніка*, 255 с.
10. Смирнов, ГВ., 1996. 'Историческая хроника пожарной охраны Луганска', Луганск: *«Лугань»*, 416 с.: ил.
11. Сташенко, СІ., 2004. 'Протипожежна діяльність земств Лівобережної України': автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; *Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького*, Черкаси, 20 с.
12. Сумцов, АС., 1998. 'В борьбе с огнем: Записки харьковского пожарного', Х.: *Прапор*, 208 с.
13. Тараненко, СП., 2007. 'Протипожежна діяльність органів місцевого управління в Південній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.: історичний аспект': автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; *Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького*, Черкаси, 20 с.
14. Томіленко, АГ., 2000. 'Пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.': автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; *Донецький держ. ун-т*, Донецьк, 19 с.
15. Томіленко, АГ., 2000. 'Пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині XIX – початку XX ст.': дис... канд. іст. наук: 07.00.01; *Черкаський інженерно-технологічний ін-т*, Черкаси, 207 с.

References

1. Kljus, PP., 1998. 'Kuznica ognеborceve: ocherk istorii Har'kovskogo instituta pozharnoj bezopasnosti (Forge of firefighters: an outline of the history of the Kharkov Institute of Fire Safety)', H.: *Folio*, 271 s.
2. Koval'ov, VM., 1999. 'Dobrovil'ne pozhehzhe tovarystvo Mykolajivshchynu: Istorychnyy narys (Volunteer Fire Society of Mykolaiv Region: Historical essay)', Mykolajiv: *Privat-Polihrafiya*, 194 s.
3. Kozynec', OV., 2010. 'Dijal'nist' dobrovil'nyh pozhehzhyh formuvan' u Naddniprjans'kij Ukraini v drugij polovyni XIX – na pochatku XX st. (The activity of volunteer fire teams in Naddnipryanska Ukraine in the second half of XIX – early XX century)': avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01; *Chornomor. derzh. un-t im. P. Mogilya*, Mykolai'v, 20 s.

4. Nehaev, VS., Sercov, MA., 1997. 'Ogneborcy Zaporozh'ja: Ocherki istorii i dejatel'nosti pozharnoj ohrany Zaporozhskoj oblasti (Zaporozhye firemen: Essays on the history and activities of fire protection in Zaporozhye region)', Zaporozh'e: *VPK «Zaporizhzhja»*, 314 s.
5. Ostrovskij, B., Marchenko, L., 1996. 'Ogneborcy (Firefighters)', K.: *TOV «Rostok»*, 162 s.
6. Pikul', O., Cherenec'kyj, Je., Jarmola, O., 1999. 'Istorija pozhezhnoi' spravy Biloi' Cerkvy' (The history of the fire affair in Bila Tserkva)', Bila Cerkva: *Tovarystvo ohorony starozhytnostej Kyi'vshhyny*, 192 s.
7. Poltanov, OI. ta in., 1998. 'Istorija pozhezhnoi' ohorony Kirovogradshhini: (1841–1997) (History of the fire protection of Kirovograd region: (1841–1997))', Dn.: *«Dnipropetrovs'ka knizhkovna drukarnja»*, 255 s.
8. Popovich, S., 1999. 'Pozhezhna ohorona L'vivshhiny: (1772–1939) (Fire protection of Lviv region: (1772–1939))', L'viv: *Svit*, 256 s.
9. Rozhkov, AP., 1999. 'Pozhezhna bezpeka: navch. posib. dlja vuziv (Fire safety: a textbook for high schools)', K.: *Pozhinformtehnika*, 255 s.
10. Smirnov, GV., 1996. 'Istoricheskaja hronika pozharnoj ohrany Luganska (The historical chronicle of the fire protection of Luhansk)', Lugansk: *«Lugan'»*, 416 s.: il.
11. Stashenko, SL., 2004. 'Protypozhezhna dijial'nist' zemstv Livoberezhnoi' Ukrai'ny (Fire safety activity of Left bank Ukrainian zemstvos)': avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; *Cherkas'kyj nacional'nyj un-t im. Bogdana Hmel'nyc'kogo*, Cherkasy, 20 s.
12. Sumcov, OS., 1998. 'U borot'bi z vognem: Zapiski harkivs'kogo pozhezhnogo (Fighting fire: Notes of the Kharkiv firefighter)', H.: *Prapor*, 208 s.
13. Taranenko, SP., 2007. 'Protypozhezhna dijial'nist' organiv miscevogo upravlinnja v Pivdennij Ukrai'ni v drugij polovyni XIX – pochatku XX st.: istorichnyj aspekt (Fire Protection Activity Of Local Governing Bodies In Southern Ukraine In The Second Half Of The XIX–th Century – At The Beginning Of The XX–th Century: Historical aspect)': avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; *Cherkas'kyj nacional'nyj un-t im. Bogdana Hmel'nyc'kogo*, Cherkasy, 20 s.
14. Tomilenko, AH., 2000. 'Pozhezhna sprava na Pravoberezhnij Ukrai'ni v drugij polovyni XIX – pochatku XX st. (The Fire manship in the Right Bank Ukraine on the second half of the XIX – XX centuries)': avtoref. dys.... kand. ist. nauk: 07.00.01; *Donec'kyj derzh. un-t., Donec'k*, 19 s.
15. Tomilenko, AH., 2000. 'Pozhezhna sprava na Pravoberezhnij Ukrai'ni v drugij polovyni XIX – pochatku XX st. (The Fire manship in the Right Bank Ukraine on the second half of the XIX – XX centuries)': dys... kand. ist. nauk: 07.00.01; *Cherkas'kyj inzhenerno-tehnologichnyj in-t*, Cherkasy, 207 s.

* * *